

УДК 336.02:005.35
DOI: 10.60022/3(5)-15S

Назаренко Інна Миколаївна

доктор економічних наук, професор
завідувач кафедри обліку і оподаткування
Сумський національний аграрний університет, Україна

Nazarenko Inna

Doctor of Economic Sciences, Professor
Head at the Department of Accounting and Taxation
Sumy National Agrarian University, Ukraine
ORCID: 0000-0003-0874-199X

Кардашева Аліна Андріївна

асистент кафедри обліку і оподаткування
Сумський національний аграрний університет, Україна

Kardasheva Alina

Assistant at the Department of Accounting and Taxation
Sumy National Agrarian University, Ukraine
ORCID: 0009-0001-1421-5737

ПОДАТКОВА ГРАМОТНІСТЬ І ПОДАТКОВА КУЛЬТУРА ЯК ІНСТИТУЦІЙНА ОСНОВА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ БІЗНЕСУ

***Анотація.** У статті досліджено теоретико-організаційні засади формування податкової грамотності та податкової культури як інституційної основи соціальної відповідальності бізнесу в умовах сучасного економічного середовища. Визначено, що недостатній рівень податкової грамотності зумовлює виникнення помилок у податкових розрахунках, зростання податкових правопорушень і формування негативного ставлення до виконання податкових зобов'язань, тоді як низький рівень податкової культури сприяє поширенню тіньових економічних процесів і зниженню довіри до державних інституцій. Проаналізовано наукові підходи до трактування сутності податкової грамотності, а також розкрито зміст податкової культури як соціально-економічної категорії, що відображає рівень податкової свідомості, правової обізнаності та відповідальності платників податків. Доведено, що податкова грамотність є складовою податкової культури та виступає інструментом формування відповідальної податкової поведінки. Обґрунтовано, що податкова культура є фундаментальною основою соціальної відповідальності бізнесу, оскільки забезпечує добровільне, своєчасне та повне виконання податкових зобов'язань. Визначено ключові прояви соціально відповідальної поведінки суб'єктів господарювання у податковій сфері та підкреслено необхідність консолідованої взаємодії держави, бізнесу та працівників у процесі підвищення рівня податкової грамотності та культури.*

***Ключові слова:** оподаткування, податки, податкова грамотність, податкова культура, соціальна відповідальність бізнесу.*

TAX LITERACY AND TAX CULTURE AS AN INSTITUTIONAL BASIS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS

***Abstract.** The purpose of writing the article is the theoretical substantiation of the essence of tax literacy and tax culture as institutional factors in the formation of social responsibility of business, as well as to determine their role in ensuring tax discipline and the effective functioning of the tax system. The article examines the theoretical and organizational foundations of the formation of tax literacy and tax culture as the institutional basis of social responsibility of business in the conditions of the modern economic environment. The relevance of the issue is substantiated in view of the growing complexity of tax legislation, the dynamism of regulatory and legal changes, and the need to ensure the appropriate level of tax discipline of business entities. It was determined that the insufficient level of tax literacy leads to the occurrence of errors in tax calculations, the growth of tax offenses and the formation of a negative attitude towards the fulfillment of tax*

obligations, while a low level of tax culture contributes to the spread of shadow economic processes and a decrease in trust in state institutions. Scientific approaches to the interpretation of the essence of tax literacy are analyzed, as well as the meaning of tax culture as a socio-economic category, which reflects the level of tax consciousness, legal awareness and responsibility of taxpayers, are revealed. It is proven that tax literacy is a component of tax culture and serves as a tool for forming responsible tax behavior. It is substantiated that tax culture is the fundamental basis of social responsibility of business, as it ensures voluntary, timely and full fulfillment of tax obligations. The key manifestations of socially responsible behavior of business entities in the tax sphere are identified and the need for consolidated interaction of the state, business and employees in the process of raising the level of tax literacy and culture is emphasized. A set of organizational measures is proposed, the practical implementation of which will contribute to the development of tax culture and strengthening of social responsibility of business.

Keywords: taxation, taxes, tax literacy, tax culture, social responsibility of business.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку економічних систем, що характеризуються високим рівнем динамізму, цифровізації та інтеграції у глобальний фінансово-економічний простір, особливої актуальності набуває проблема формування належного рівня податкової грамотності та податкової культури. Постійні зміни податкового законодавства, високий рівень податкового навантаження на суб'єктів господарювання, а також розширення спектра податкових інструментів зумовлюють необхідність підвищення обізнаності платників податків щодо їх прав та обов'язків у сфері оподаткування. Слід зазначити, що громадяни, суб'єкти господарювання різних форм власності відіграють важливу роль у забезпеченні ефективності функціонування податкової системи. Зазначене вище дозволяє зазначити, що недостатній рівень податкової грамотності призводить до помилок у нарахуванні та сплаті податків, зростання кількості податкових правопорушень, а також формування негативного ставлення до виконання податкових зобов'язань. У свою чергу, низький рівень податкової культури сприяє поширенню тіньових економічних процесів, зниженню рівня податкової дисципліни та підриває довіру до державних інституцій. У сучасному суспільстві податкова культура виступає не лише економічною, але й соціальною категорією, що відображає рівень відповідальності громадян перед державою та суспільством. З огляду на зазначені чинники, питання податкової грамотності та податкової культури набуває особливої актуальності та потребує ґрунтовного наукового осмислення з метою розробки ефективних механізмів їх формування та підвищення в умовах сучасного економічного середовища. Таким чином, актуалізується необхідність проведення наукових досліджень щодо вивчення взаємозв'язку податкової грамотності та податкової культури в контексті забезпечення соціальної відповідальності бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні підходи до розуміння сутності та функціональної місії податкової грамотності в системі соціальної відповідальності бізнесу щодо оподаткування розкривають Kaur G. [9], Moučková M. [10], Setyowati M. [11], Singh S. [9], Tantriangela J. [11], Vitek L. [10] та ін., а про доцільність формування податкової культури свідчать наукові напрацювання Мельник Л.О. [2], Сидорович О.Ю. [5], Синчак В.П. [6], Стеценко Т.В. [7], Трещова М. [8] та ін. Проте, досліджувана проблематика потребує подальшого вивчення.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності податкової грамотності та податкової культури як інституційних чинників формування соціальної відповідальності бізнесу, а також визначення їх ролі у забезпеченні податкової дисципліни та ефективного функціонування податкової системи.

Виклад основного матеріалу. У контексті проведення наукового дослідження варто дослідити підходи щодо розуміння сутності та значення податкової грамотності зазначеними вище науковцями.

Tantriangela J., Setyowati M. зазначають, що податкова грамотність залежить від рівня податкових знань платників податків, пов'язана з їх особистими цінностями в контексті забезпечення соціальної відповідальності [11].

Moučková M., Vitek L. наголошують, що податкова грамотність у сучасній економіці має три поняття, а саме: 1) податкова обізнаність, 2) контекстуальні знання та навички, 3) прийняття знань або обґрунтованих рішень. Відповідно, податкова грамотність складається з трьох елементів. Перший – це базова податкова грамотність, яка дозволяє людині розуміти та володіти знаннями основних концепцій оподаткування, другий – це поглиблена податкова грамотність, яка стосується знань, принципів, навичок та вмінь застосовувати податкові відрахування, податкові ставки, знижки для розрахунку податкових зобов'язань з податку на прибуток, щоб людина могла приймати обґрунтовані рішення. У зв'язку з цим, обґрунтоване прийняття рішень платниками податків при самостійному поданні податкової декларації без допомоги будь-якого податкового агента визначається як третій елемент і називається функціональною податковою грамотністю. Цей третій елемент є кінцевим продуктом

перших двох елементів [10].

За результатами проведених досліджень Kaur G., Singh S. аргументували, що базова податкова грамотність полягає в розумінні загальних концепцій оподаткування; вищий рівень податкової грамотності пов'язаний із здатністю застосовувати податкові знання до розрахунку податкових зобов'язань, а функціональна податкова грамотність пов'язана з самостійним поданням декларацій [9].

Базуючись на результатах проведених досліджень, на рис. 1 узагальнено експлікацію сутності податкової грамотності, її ключових ознак та чинників впливу.

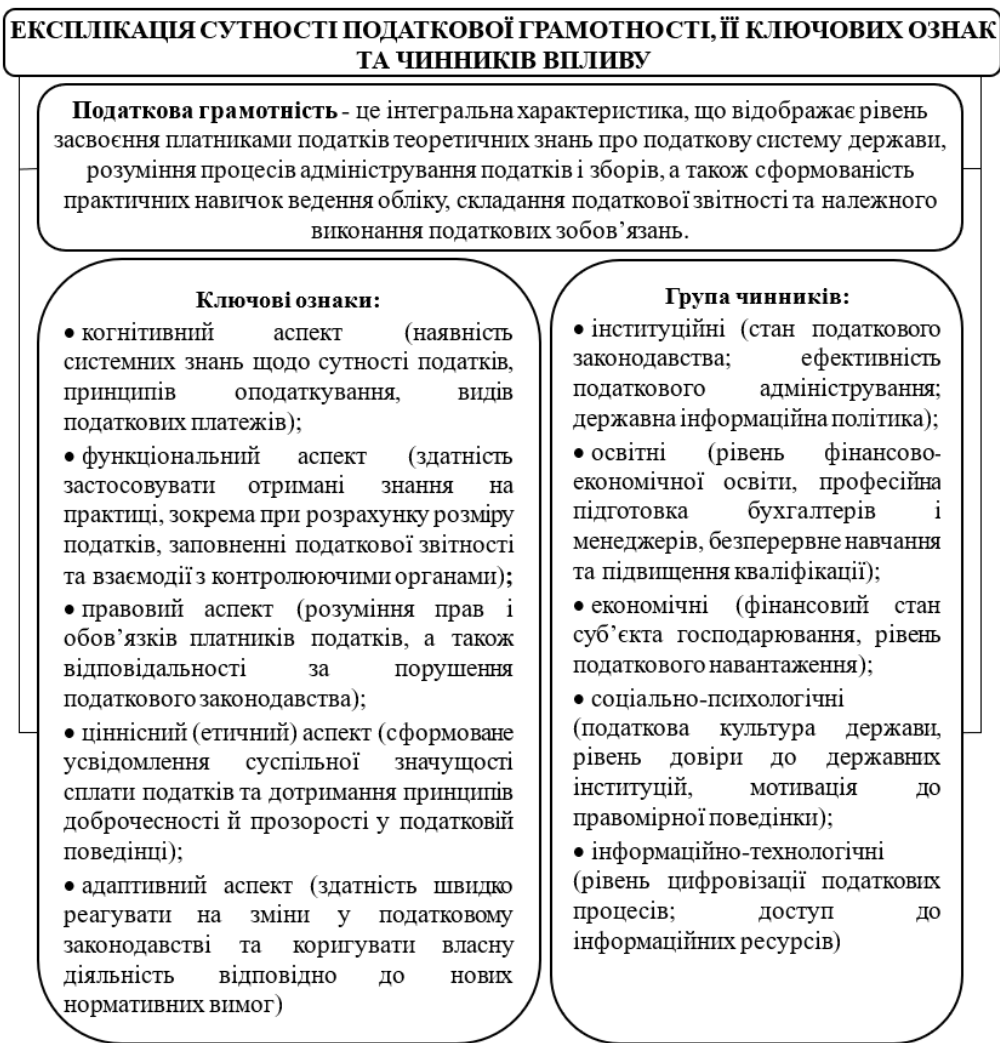

Рис. 1. Експлікація сутності податкової грамотності, її ключових ознак та чинників впливу
Джерело: сформовано авторами

Податкова грамотність – це частина фінансової свободи, вона забезпечує контроль, дозволяє приймати ефективні управлінські рішення та зменшує деструктивний вплив ризиків на діяльність суб'єктів господарювання [3]. Податкова грамотність є складовою податкової культури та відіграє визначальну роль у формуванні відповідального ставлення до виконання фіскальних обов'язків, сприяючи підвищенню податкової дисципліни та зниженню рівня податкових правопорушень.

Податкова культура – це частина загальнонаціональної культури країни, відображає рівень розвитку суспільства, виражений у чинних нормах системи оподаткування, податкових знаннях населення, усвідомленні необхідності виконання податкових зобов'язань. Вона стосується всього суспільства і передбачає свідоме ставлення до податкового процесу всіх його учасників. Податкова культура в державі відображає рівень знань та дотримання податкового законодавства щодо правильності обчислення, повноти й своєчасності сплати до держави податків, зборів та інших обов'язкових платежів [4]. Відповідно, на сьогодні актуалізується необхідність забезпечення переходу податкової культури від абстрактного до практично визначеного поняття.

Синчак В.П. зазначає, що податкова культура – це складова загальнонаціональної культури, пов’язана з набуттям особою відповідних знань і норм поведінки у сфері податкової політики та засвоєнням своїх прав, обов’язків, побудованих на розумінні важливості для країни та кожного члена суспільства необхідності сплати податків, їх прозорого витрачання, віддзеркалення на рівні учасників бюджетно-податкових відносин та процесів, що регулюються державою на підставі нормативно-правових актів. З точки зору будь-якого суб’єкта, податкова культура є окремим видом культури, яка формується кожним індивідуально. Проте, з позиції працівників податкової служби цей вид культури постає як феномен, якому властиві специфічні особливості. Саме ця феноменальність відрізнятиме рівень податкової культури податківця та платника податку. Якщо відносно платника податку ще можуть вестись дискусії щодо рівня його податкової культури, то для першого вона повинна стати винятково-необхідним явищем з ознакою еталона, якого мають досягати й інші учасники бюджетно-податкових відносин і процесів [6].

Слушною є позиція Мельник Л.О., що формування податкової культури та вибір моделі податкової поведінки – двосторонній процес, результат якого залежить як від платників податків, так і від держави. Партнерство у податкових відносинах, прагнення до дотримання балансу між інтересами держави та платників податків призводить до конструктивної взаємодії фізичних осіб, економічних агентів та державних органів, вищого рівня розвитку податкової системи [2].

На рис. 2 узагальнено сутність податкової культури та характеристику її ключових ознак в контексті сучасних соціально-економічних процесів.

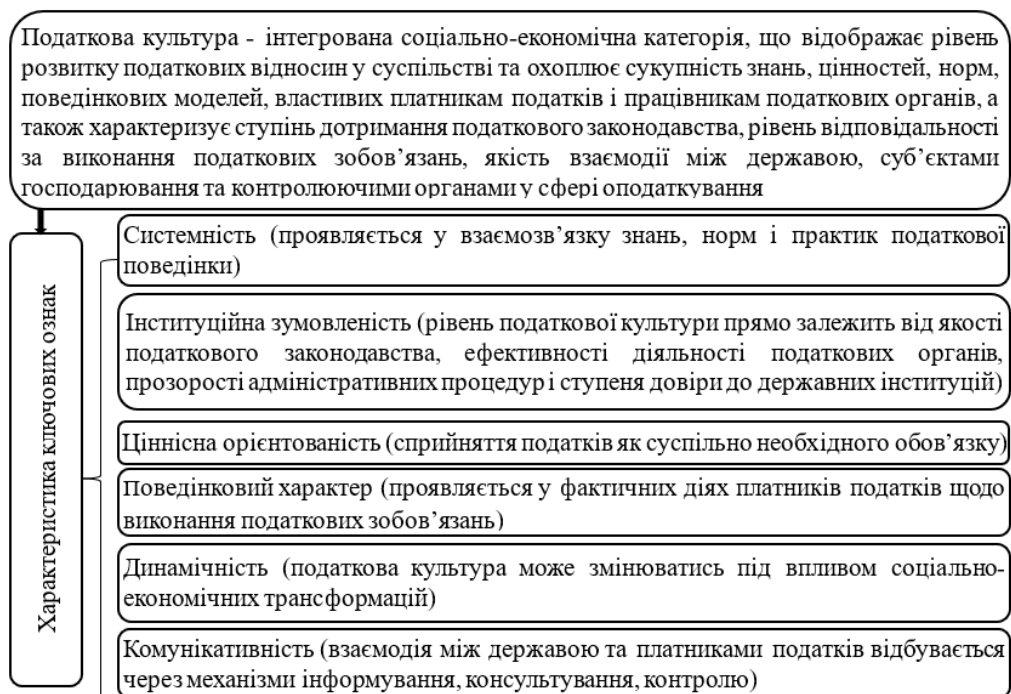

Рис. 2. Сутність податкової культури та характеристика її ключових ознак в контексті сучасних соціально-економічних процесів
Джерело: сформовано авторами

Доцільно погодитися з аргументацією Сидорович О.Ю., що особлива сутність податкової культури зумовлюється тим, що вона втілює проєкцію загального рівня культури в суспільстві на процеси соціально-економічних відносин, а також виконує низку функцій, зокрема: гносеологічну (реалізує можливість формування цілісної картини пізнання процесу оподаткування, а також рівня навичок і вмінь); історичного обміну (забезпечує передання досвіду в оподаткуванні); регулятивну (визначає систему норм і вимог, які висуваються мораллю й правом до процесів оподаткування); сигніфікативну (обумовлює здатність створювати цілісні, осмислені уявлення про світ оподаткування, його філософію); гуманістичну (обґрунтовує сенс створення та існування оподаткування); пізнавальну (сприяє здобуттю нових податкових знань, які стимулюють критичну переоцінку попередніх уявлень та сприяють усвідомленню тенденцій розвитку інститутів оподаткування у перспективі); прикладну (характеризує вміння застосовувати податкові знання на практиці); виховну (полягає у формуванні

податкової обізнаності шляхом передання відповідних знань, а також у закріпленні нормативно прийнятних моделей поведінки платника податків) та ін. [5].

Податкова культура є фундаментальним базисом соціальної відповідальності ведення бізнесу, адже справжня відповідальність починається з повної та своєчасної сплати податків як основного внеску в добробут суспільства.

Якісне виконання задекларованих у Податковому кодексі України обов'язків платників податку значною мірою залежить від рівня сформованої податкової культури, яка відображає рівень правосвідомості, податкової моралі, довіри до держави та внутрішньої мотивації до добровільного виконання податкових зобов'язань. За високого рівня податкової культури дотримання вимог Податкового кодексу України набуває не примусового, а усвідомленого, добровільного характеру. У даному контексті податкова культура виступає ціннісною основою соціальної відповідальності, а податкова грамотність - інструментом її успішної реалізації.

На рис. 3 візуалізовано характеристику основних проявів соціальної відповідальності суб'єктів господарювання у податковій сфері.

Рис. 3. Характеристика основних проявів соціальної відповідальності суб'єктів господарювання у податковій сфері

Джерело: сформовано авторами

Слід зазначити, що на сьогодні забезпечення належного рівня податкової грамотності та податкової культури потребує консолідованих зусиль усіх ключових суб'єктів (підприємств, працівників і держави). Такий підхід зумовлений системним характером податкової культури як соціально-економічного явища, що формується під впливом інституційних, поведінкових та освітніх чинників. Відповідно,

на рис. 4 узагальнено перелік, характеристику організаційних заходів, практична імплементація яких забезпечить розвиток податкової культури та посилить соціальну відповідальність ведення бізнесу.

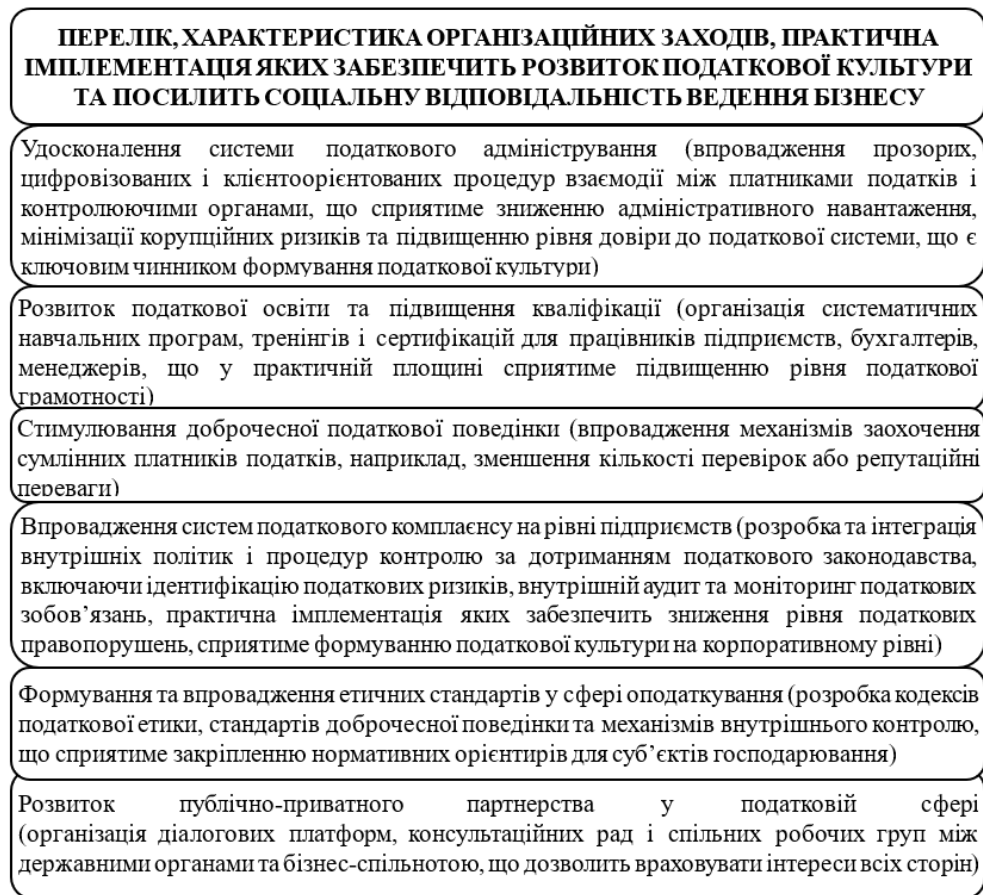

Рис. 4. Перелік, характеристика організаційних заходів, практична імплементація яких забезпечить розвиток податкової культури та посилить соціальну відповідальність ведення бізнесу

Джерело: сформовано авторами

Імплементація розглянутих організаційних заходів створить підґрунтя для формування податкової культури та забезпечить інтеграцію принципів соціальної відповідальності у практику ведення бізнесу, що є важливою умовою розвитку підприємств.

Висновки. Резюмуючи результати проведеного дослідження, доцільно зазначити, що податкова грамотність і податкова культура виступають ключовими інституційними детермінантами формування соціально-відповідальної поведінки бізнесу у сфері оподаткування. Податкова грамотність формує когнітивне підґрунтя належного виконання податкових зобов'язань, а податкова культура відображає рівень поведінки суб'єктів господарювання, який проявляється у добровільній податковій дисципліні, доброчесності та прозорості діяльності. Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на аналіз зарубіжного досвіду розвитку податкової культури та можливостей його адаптації до національних умов, розробці та обґрунтуванню доцільності використання оціночних індикаторів результативності розвитку податкової культури, а також розробці дієвих механізмів впровадження податкового комплаєнсу.

Література

1. Коломієць П.В. Податкова грамотність як інноваційний елемент навчального процесу в закладах вищої освіти України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) Ч. 2 № 2. С. 75-79. DOI <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/14>.
2. Мельник Л.О. Податкова культура: зарубіжний досвід. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. № 2022. № 4 (83). DOI: <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.28>.
3. Податкова грамотність для початківців: що потрібно знати простій людині. URL: <https://webtime.com.ua/podatkova-hramotnist-dlia-pochatkivtsiv-shcho-potribno-znaty-prostiy-liudyni/> (дата звернення 08.02.2026).

4. Податкова культура відображає рівень знання та дотримання податкового законодавства. URL: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/855986.html> (дата звернення 08.02.2026).
5. Сидорович О.Ю. Сутнісні характеристики податкової культури: інституціональний контекст. *Наукові праці НДФІ*. 2017. № 1 (78). С. 144 – 158.
6. Синчак В.П. Податкова культура як феномен працівників податкової служби. *Облік і фінанси*. 2013. № 1 (59). С. 111 – 118.
7. Стеценко Т.В., Ніщерегов О.Г. Податкова культура та податкова мораль: вплив на виконання податкового обов'язку в Україні. *Соціальна економіка*. 2021. № 61. С. 83-91. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-08>.
8. Трещов М. Податкова культура крізь призму європейських цінностей та стандартів публічного адміністрування. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. 2026. № 19. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2026-19-02-02>.
9. Kaur, G., Singh, S. Determination of Tax Literacy: A Systematic Review and Conceptual. *Journal of Indian Taxation*. 2022. Vol. 9 (1). pp. 101-113. DOI: 10.17492/jpi.vision.v9i1.912208.
10. Moučková M., Vitek L. Tax Literacy. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*. 2018. № 66 (2). pp. 553 – 559. <https://doi.org/10.11118/actaun201866020553>.
11. Tantriangela J., Setyowati M.S. Sharpening the Concept of Tax Literacy as an Effort to Improve Tax Compliance. *Jurnal Akuntansi dan Bisnis: Jurnal Program Studi Akuntansi*. 2023. № 9 (1). pp. 30-42.

References

1. Kolomiets, P.V. (2020). Podatkova hramotnist yak innovatsiynyi element navchalnoho protsesu v zakladakh vyshchoi osvity Ukrainy [Tax literacy as an innovative element of the educational process in higher education institutions of Ukraine]. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Legal Sciences*, 31(70), Part 2, No. 2, 75–79. <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-2/14>.
2. Melnyk, L.O. (2022). Podatkova kultura: zarubizhnyi dosvid [Tax culture: foreign experience]. *Bulletin of Kherson National Technical University*, No. 4 (83). <https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2022.4.28>.
3. Podatkova hramotnist dlia pochatkivtsiv: shcho potribno znaty prostii liudyni. [Tax literacy for beginners: what an ordinary person needs to know]. Available at: <https://webtime.com.ua/podatkova-hramotnist-dlia-pochatkivtsiv-shcho-potribno-znaty-prostiy-liudyni/> (accessed 08.02.2026).
4. State Tax Service of Ukraine. Podatkova kultura vidobrazhaie riven znannia ta dotrymannia podatkovoho zakonodavstva [Tax culture reflects the level of knowledge and compliance with tax legislation]. Available at: <https://dp.tax.gov.ua/media-ark/news-ark/855986.html> (accessed 08.02.2026).
5. Sydorovych, O.Yu. (2017). Podatkova kultura vidobrazhaie riven znannia ta dotrymannia podatkovoho zakonodavstv [Essential characteristics of tax culture: institutional context]. *Scientific Papers of the Research Financial Institute*, No. 1 (78), 144–158.
6. Synchak, V.P. (2013). Podatkova kultura yak fenomen pratsivnykiv podatkovoi sluzhby [Tax culture as a phenomenon of tax service employees]. *Accounting and Finance*, No. 1 (59), 111–118.
7. Stetsenko, T.V., and Nishcheretov, O.H. (2021). Podatkova kultura ta podatkov moral: vplyv na vykonannya podatkovoho oboviazku v Ukraini [Tax culture and tax morale: impact on tax obligation fulfillment in Ukraine]. *Social Economics*, No. 61, 83–91. <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2021-61-08>.
8. Treshchov, M. (2026). Podatkova kultura kriz pryzmu yevropeyskykh tsinnosti ta standartiv publichnoho administruvannya [Tax culture through the prism of European values and standards of public administration]. *Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Administration and Administration*, No. 19. <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2026-19-02-02>.
9. Kaur, G. and Singh, S. (2022). Determination of tax literacy: a systematic review and conceptual framework [Determination of tax literacy: a systematic review and conceptual framework]. *Journal of Indian Taxation*, 9 (1), 101–113. <https://doi.org/10.17492/jpi.vision.v9i1.912208>.
10. Moučková, M. and Vitek, L. (2018). Tax literacy [Tax literacy]. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 66 (2), 553–559. <https://doi.org/10.11118/actaun201866020553>.
11. Tantriangela, J. and Setyowati, M.S. (2023). Sharpening the concept of tax literacy as an effort to improve tax compliance [Sharpening the concept of tax literacy as an effort to improve tax compliance]. *Jurnal Akuntansi dan Bisnis: Jurnal Program Studi Akuntansi*, 9 (1), 30–42.

Отримано: 29.03.2026

Прийнято до публікації: 30.04.2026

Опубліковано: 15.05.2026